

А. Крижановський,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
ректор Міжнародного гуманітарного університету

КОНСТИТУЦІЙНІ ІМПЕРАТИВИ СУЧАСНОГО ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ

Попри безперечну цінність доктринальних напрацювань, саме реальне буття людини, групи осіб чи всього суспільства все-таки підтверджує або відкидає сентенції про місце й роль того чи іншого феномена в нашому житті. Саме так відбувається з правовим порядком в Україні, значущість якого для особи та соціуму найгостріше відчувається в умовах драматичних пертурбацій, викликаних надскладними процесами трансформацій в економіці, політиці, соціальній, правовій та ідеологічній сферах на тлі надзвичайних зовнішніх і внутрішніх загроз.

До великої кількості різних соціологічних джерел, наукових досліджень і публікацій у засобах масової інформації, які свідчать про те, що впорядкованість суспільного життя, безпечність існування людини належать до стійких і найбільш значущих пріоритетів людини, приєднується повсякденний досвід тисяч і мільйонів громадян: учасників антитерористичної операції, жителів прифронтових та окупованих територій, переселенців, зрештою, всіх в Україні. Досвід, який звертається до генетичної пам'яті українського народу, зберігає інформацію про трагічні небезпеки й наслідки для виживання та самого існування нації, про пережиті нами хаос смут, трагедії воєн і панування неправда. Буденна реальність сучасного буття гранично загострює відчуття незахищеності людини перед стихією неправда з її «дев'ятим валом» правопорушень, невидимою армією організованого криміналітету, украй низькою, на грані бездіяльності, ефективністю правоохоронних структур у справі захисту прав

«пересічного» українця, тотальною корумпованістю та кричущою безвідповідальністю влади всіх рівнів за результати своєї діяльності в правовій сфері. Одним із проявів наближення до небезпечної межі є ознаки деморалізації суспільної свідомості – всезагальна невіра громадян до суду, прокуратури та чиновників, а тепер уже й до Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України. Тенденція стрімкого поширення практик самосуду й стихійного спротиву, яка своєрідно компенсує неправосудність рішень і неефективність діяльності державних інституцій, загострює відчуття стрімкого наближення до небезпечної межі, за якою – прірва. Немає жодного сенсу конкретизувати наведену метафору, це справа уяви й мислення. Важливіше зосередитись на тому, що здатне запобігти негативному розвитку подій. При цьому знову маємо звернути свій погляд на Конституцію України як політико-правовий феномен і фактор правового порядку. Підставою для такого способу дій є також наша історія: саме в Україні за декілька людських поколінь до Конституції США було проголошено ідеї правової держави в Конституції Пилипа Орлика, яка досі надихає вітчизняних і зарубіжних борців за свободу й право. І весь досвід українського та інших народів свідчить про те, що нація в певний момент здатна мобілізуватись та, як відомий літературний герой, витягнути за чуба себе й коня з трясовини.

Правовпорядковуючий потенціал Конституції України має багато аспектів. Насамперед це здатність Основно-

го Закону нашої держави поєднувати суспільно значущі інтереси осіб, груп людей, соціуму в єдиний, домінуючий образ суспільного впорядкування життєдіяльності, конституційований юридично. Відомо, що суспільний порядок виникає, встановлюється й забезпечується завдяки тому, що соціальні суб'єкти (окремі люди, їх групи та суспільство в цілому) зацікавлені в ньому та підтримують його системою вироблених суспільством форм, методів і засобів. І.О. Ільїн вказує: «Багато людей повинні мати насамперед єдиний, причому саме спільний, інтерес, а не багато окремих, індивідуальних інтересів, які перебувають у відносинах конкуренції й виключення. Цей інтерес має бути не лише властивим кожній людині окремо, а й усім відразу та спільно, щоб задоволення його було можливим тільки через об'єднання всіх. Таким інтересом, як постає з наведеного, є вдосконалення спільного життя за посередництва встановлення та підтримання справедливого порядку. Це основний інтерес, дійсно єдиний і загальний для всіх членів разом» [1, с. 112].

Попри доволі строкате й різномістове використання категорії інтересу до правового впорядкування суспільної життєдіяльності в Конституції України (що, на нашу думку, вимагає ґрунтовного, спеціального аналізу цього феномена), загальна спрямованість правового регулювання в цій сфері має певний потенціал. Така категорія використовується в словосполученнях «національні інтереси», «інтереси національної безпеки», «захист трудових і соціально-економічних прав та інтересів громадян», «інтереси охорони громадського порядку, здоров'я й моральності населення або захисту прав і свобод інших людей», «політичні, економічні, соціальні, культурні та інші інтереси громадян», «інтереси суспільства», «соціальні інтереси», «моральні і матеріальні інтереси громадян», «інтереси всіх співвітчизників», «суспільний інтерес», «інтереси громадянина або держави», «професійні інтереси суддів», «спільні

інтереси територіальних громад». Це розмаїття конституційного бачення інтересів доповнюється також тим, що одні з них (національні інтереси) забезпечуються, політичні, економічні, соціально-культурні та інші інтереси задовольняються, економічні й соціальні інтереси (окрім іншого) та професійні інтереси суддів захищаються, а моральні й матеріальні інтереси гарантуються. Таке досить довільне використання категорії інтересів у Конституції України свідчить, з одного боку, про змістову глибину цього поняття, а з іншого – про нерозробленість цього питання вітчизняною теоретичною й прикладною юриспруденцією. Проте буква та дух наведених конституційних норм безперечно свідчать про наявність домінуючого соціального інтересу щодо забезпечення надійного правового порядку як запоруки успішного суспільного й особистісного розвитку. У Законі України «Про основи національної безпеки України» [2] забезпечення правового порядку використовується як своєрідний інтегральний інтерес, який характеризує національну безпеку країни в цілому. І хоча в літературі висловлюється думка, що «правове закріплення отримують далеко не всі, а тільки суспільно значущі потреби та інтереси, які законодавець вважає можливим і необхідним задовольнити за допомогою юридичних механізмів» (виділено нами – А. К.) [3, с. 42], вихід за межі позитивістського розуміння права відкриває нові можливості виявлення й опосередкування суспільного інтересу щодо встановлення сучасного правового порядку конституційно-правовими засобами.

Продовженням цієї проблематики є питання щодо використання конструкту «державні інтереси», яка донедавна вважалась однією з фундаментальних категорій державознавства та правознавства [4, с. 63]. У контексті сучасного розуміння ролі й призначення держави категорія «державний інтерес» виступає акцентуацією власних, самостійних, відокремлених від суспільства

інтересів держави. Сама така позиція ідеологічно унеможлиблює пріоритетність суспільства й особи над державою, а на практиці призводить до домінування корпоративних владних інтересів у діяльності держави над суспільними, і тим більше над особистісними. Тому держава не має права володіти власними, відокремленими від суспільних, інтересами. Тільки суспільний інтерес, легітимний і легальний, має бути інституціоналізований як «державний», тому використання цієї конструкції в характеристиках правової держави є, на нашу думку, некоректним. Навіть у міжнародно-правових аспектах цей конструкт (державні інтереси) може бути замінений категорією «інтереси України». І навіть такі речі, як збереження української національної державності, суверенітету й системи державної влади, не є власне «державними інтересами»; вони є насамперед інтересами суспільними, оскільки саме суспільство зацікавлене (причому життєво) у тому, щоб високоефективно й безперешкодно функціонували державницькі інституції, забезпечувався належний правовий порядок у країні.

Конституювання правового порядку, з одного боку, виступає результатом закріплення суспільного бажаного (як суспільного інтересу) образу правового порядку в конституції держави, а з іншого – як конституційно-правова модель, що конкретизується та реалізується всією системою права у сфері забезпечення правового порядку. Конституція як найбільш придатна нормативно-правова форма відображення й офіційного опосередкування природного права задає певний рівень і пафос правового порядку як загальнолюдської (а отже, і загальноправової) цінності. Саме тому сучасні дослідники правового порядку сприймають цей феномен таким чином, що власна цінність правового порядку може розглядатись у соціальній площині, коли правовий порядок інтерпретується як цінність у контексті утворення інституційної основи функціонування суспільних ін-

ститутів, що виражає частину більш загальної картини життя соціуму – соціального порядку [5, с. 50]. Тому саме конституція має задавати «масштаб» правового опосередкування, підтримання й забезпечення правового порядку в країні. Власне, текст конституції – це узагальнена модель правового порядку, закріплена на найвищому рівні правового регулювання, яка в розрізі правової системи виконує роль своєрідного ядра національного правового порядку. Наступний рівень правового опосередкування суспільного порядку – у системі законодавства, тобто в законах і підзаконних актах, де конституційні положення отримують конкретизацію та розвиток. При цьому важливого значення набуває гармонія між положеннями конституції та нормами поточних законів і підзаконних нормативно-правових актів. Як справедливо зазначає Н.М. Оніщенко, правопорядок – це результат дії права, а дія права відображає певний його зріз, характеризуючи буття права на різних рівнях: щодо окремої особистості, щодо колективу та суспільства загалом [6, с. 6]. Конституція, інтегруючи індивідуальні, групові та загальносоціальні інтереси у сфері встановлення бажаного правового порядку, збалансовує правові підходи до закріплення правом певної моделі (образу й системи механізмів його забезпечення) правового порядку.

На цьому тлі питання про те, хто має забезпечувати правовий порядок у сучасному суспільстві, виглядає, вочевидь, як риторичне, оскільки саме державна влада як інститут соціальної й політичної влади, що володіє повноваженнями примусу, наділяється також функцією охорони та забезпечення правового порядку. Проте така відповідь у контексті сучасних реалій правового життя виглядає досить спрощеною. З одного боку, держава своєю діяльністю не здатна охопити всі аспекти функціонування правового життя суспільства та формування й відтворення в ньому правового порядку. Незаперечною тенденцією в сучасних

умовах є зростання ролі та значення різноманітних інституцій громадянського суспільства в справі забезпечення порядку й стабільності в правовій сфері. Діяльність цих інституцій дедалі глибше проникає в усі пласти функціонування права та виступає важливим фактором правового порядку. З іншого боку, загальновідомо, що правоохоронні ресурси держави, її матеріальні й фінансові можливості щодо забезпечення дії права в суспільстві завжди досить обмежені, тому емпірично встановлюється певний оптимум між суспільними потребами та можливостями. При цьому надмірне розростання правоохоронного блоку в державному механізмі має своїм наслідком домінування правоохоронної функції над іншими напрямками діяльності, а отже, містить ризик феномена «поліцейської держави» зі всіма негативними наслідками для прав людини й демократії. Тому визначення в Конституції України того, як розподіляються повноваження та відповідальність за забезпечення правового порядку в країні, виступає не лише засобом фіксації суб'єктів діяльності в цій сфері, а й одним із факторів збалансування державної влади в межах системи її розподілу та взаємного стримування.

Конституція України в тому чи іншому контексті згадує про правовий порядок або близькі за змістом поняття в статтях 19, 68, 92, 116, 119 та 138. Стаття 19 Конституції України встановлює, що правопорядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Частина 2 цієї статті визначає принцип законності в діяльності державної влади, а стаття 68 Основного Закону України – обов'язок громадян неухильно додержуватись Конституції України та законів України, не посягати на права й свободи, честь і гідність інших людей [7]. Стаття 92 Конституції України встановлює, що виключно законами України визначаються основи національної безпеки та громадського порядку [7], а стаття 116 Основного

Закону України покладає на Кабінет Міністрів України повноваження щодо здійснення заходів із «забезпечення <...> громадського порядку, боротьби зі злочинністю». Стаття 119 Конституції України містить норму, згідно з якою місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують законність і правопорядок, додержання прав і свобод громадян. Стаття ж 138 Основного Закону України відносить до відання Автономної Республіки Крим участь у забезпеченні прав і свобод громадян, національної злагоди, сприяння охороні правопорядку та громадської безпеки [7].

Отже, Конституція України переносить «центр тяжиння» в забезпеченні правового порядку на місцевий рівень. Відсутність чітких імперативних приписів щодо повноважень вищих державних органів (Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України) у сфері забезпечення правового порядку може свідчити про те, що українська держава повною мірою не бере на себе зобов'язання на всіх рівнях (загальнонаціональному, регіональному, місцевому й локальному) щодо здійснення функції забезпечення правового порядку. Саме це свідчить про те, що розробники Конституції України уявляли собі правовий порядок у суспільстві як щось локалізоване, таке, що існує саме на місцевому рівні. Такі уявлення є досить необтяжливими, адже ними нібито «знімаються» зобов'язання держави щодо правового впорядкування загальносуспільного буття, необхідності забезпечення цілісності правового порядку в усьому соціумі. Можливо, саме через таке розуміння правопорядку правове поле України нині легко ділиться деструктивними діями деяких політиків і можновладців на правові поля. Подібне чи не напівфеодалське ставлення до правопорядку в умовах глобалізації є прикладом разючої правової відсталості. Для порівняння: Конституція Австрійської Республіки в статті 10 встановлює, що до відання федерації (саме федерації, пов-

новаження якої порівняно з унітарною державою в цій сфері є досить обмеженими, – А. К.) належать законодавство та виконавча діяльність у сфері «підтримання суспільного спокою, порядку й безпеки, у тому числі надання першої різносторонньої допомоги» [8, с. 14].

Наведені конституційні положення досить по-різному регулюють відносини щодо забезпечення правопорядку. Так, стаття 119 Конституції України містить імперативні норми, покладаючи на місцеві (обласні, районні, міські, районні в містах) державні адміністрації обов'язок забезпечувати правопорядок на відповідній території. Отже, цей обов'язок місцевих державних адміністрацій має кореспондуватись із правом громадян на забезпечення правопорядку, що кваліфікується як суб'єктивне право. Це означає, що громадянин має право вимагати не від Держави Україна, а саме від місцевих державних адміністрацій виконання обов'язків, пов'язаних із забезпеченням на території його проживання належного правового порядку.

На наше переконання, право на правовий порядок у громадян країни постає все-таки з природи відносин громадянства з державою, яка (і саме вона) зобов'язана забезпечувати основоположні права, свободи й інтереси громадян, до яких належить також право на належний правовий порядок. При цьому якщо виходити з природи суспільства, то спокій і безпека в ньому, захищеність його членів становлять невід'ємну потребу та необхідну умову його існування. Якщо ж виходити із соціального призначення й ролі держави, функція охорони правового порядку притаманна повноцінній державі, і лише її засобами в повному обсязі вона може бути забезпечена. Це вимагає перенесення відповідальності за стан правового порядку в країні з місцевого рівня на загальнодержавний через необхідні зміни в тексті Конституції України.

Науково обґрунтований підхід до ролі держави в забезпеченні правового порядку жодним чином не може ґрун-

туватись на вірі в «хорошу державу», яка буде забезпечувати свободу. Головна умова – сама держава повинна не утискувати цю свободу, діяти в межах, що не порушують свободу, та ефективно діяти в тих випадках, коли ця свобода обмежується чи порушується іншими суб'єктами, відновлюючи їхню свободу правовими засобами. Коли ж ми покладемо на державу захист свободи індивіда, підприємництва та розвитку громадянського суспільства, як свідчить практика, що фактично не має винятків, держава акцентує у своїй діяльності такий «захист» свободи, який виявляється встановленням багатьох обмежень. Дійсна, реальна свобода можлива тільки тоді, коли держава відсторонена від її «забезпечення», а її функції обмежуються ефективним і швидким захистом прав та інтересів зацікавлених чи позивачів та тих осіб, які не здатні зробити це самостійно.

Ключові слова: конституція, правовий порядок, суспільні інтереси, конституційне право, правопорядок.

Здатність конституції держави до інтегрування суспільних інтересів щодо правового впорядкування соціальної життєдіяльності, конституційного загалнодержавної моделі правового порядку та транслювання її на правову систему наділяє його потужним потенціалом щодо встановлення й підтримання правового порядку в сучасному суспільстві. Проте чинна Конституція України переносить центр тяжіння у сфері підтримання правового порядку на рівень місцевих державних органів. Зазначене вимагає закріплення саме на конституційному рівні обов'язку української держави щодо забезпечення й підтримання правового порядку в суспільстві.

Способность конституции государства к интеграции общественных интересов относительно правового упорядочения социальной жизнедеятельности, конституированию общегосударственной моде-

ли правового порядку и трансляции ее на правовую систему наделяет его мощным потенциалом по установлению и поддержанию правового порядка в современном обществе. Однако действующая Конституция Украины переносит центр тяжести в сфере поддержания правового порядка на уровень местных государственных органов. Указанное требование закрепления именно на конституционном уровне долга украинского государства по обеспечению и поддержанию правового порядка в обществе.

The ability of the state constitution to the integration of public interests concerning the legal ordering of social activity, the constitution of the national legal order model and broadcast it to the legal system gives it great potential to establish and maintain law and order in society. However, the current Constitution of Ukraine shifts the center of gravity in the maintenance of law and order at the level of local government bodies. Said fixing is required at the constitutional level of the Ukrainian state debt to establish and maintain law and order in society.

Література

1. Ильин И.А. Собрание сочинений : в 10 т. / И.А. Ильин. – М. : Русская книга,

1993–1999. – Т. 4 : *Общее учение о праве и государстве.* – 1994. – 624 с.

2. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

3. Шунди́ков К.В. Цели и средства в праве (общетеоретический аспект) : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / К.В. Шунди́ков. – Саратов, 1999. – 182 с.

4. Аврутин Ю.Е. Правопорядок: организационно-правовое обеспечение в Российской Федерации. Теоретическое административно-правовое исследование : [монография] / Ю.Е. Аврутин, В.Я. Кикоть, И.И. Сыдорук. – М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2003. – 456 с.

5. Арабаджи Н.Б. Соціальний зріз власної цінності правового порядку / Н.Б. Арабаджи // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць / за ред. С.В. Ківалова. – 2015. – Вип. 75. – С. 50–55.

6. Дія права: інтегративний аспект : [кол. монографія] / відп. ред. Н.М. Оніщенко. – К. : Юридична думка, 2010. – 360 с.

7. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

10. Конституции государств Европейского Союза / под общ. ред. Л.А. Окунькова. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 1997. – 816 с.

